

enrique delso calavia a andorra

La vida de la majoria de la humanitat transcorre en un medi urbà.AVINGudes, carrers, places, edificis... formen part de nosaltres, del nostre entorn, de la nostra identitat. Són l'escenari de la nostra existència. Ens conformen per bé o per mal, sovint sense ser-ne conscients. És un fet que la bona arquitectura millora els llocs i aquests a nosaltres. Com es diu a la novel·la **Ignot: No enyorem els llocs, sinó els moments. Però els llocs ens acosten als moments.**¹

Hi ha edificis que sempre m'han fascinat per la seva qualitat arquitectònica i dels que sempre he volgut saber l'autor. Dos en concret em capficaven per ser, segons el meu punt de vista, dels millors que s'han bastit al país en la darrera centúria: l'edifici de la **Companyia d'Assegurances Andorranes d'Andorra la Vella** i la **casa habitatges Reig** a l'AVINGuda Canòlich de Sant Julià de Lòria. Formen part d'un conjunt d'edificis exquisits dels qual poca gent coneix i, encara més, vindica començant pels encarregats de la cultura pàtria. Per a quan un catàleg de l'arquitectura moderna i contemporània oficial, amb les seves proteccions, com tantes i tantes ciutats, fins i tot més petites que les nostres, tenen? Recordem que l'arquitectura és una de les Belles Arts, i de les majors. En tot cas, ara sé del cert allò que intuïa, que aquells dos edificis són del mateix arquitecte: **Enrique Mariano Delso Calavia** el mateix que tenia controlat com a autor de l'edifici Coll de Caldes a Escaldes-Engordany. Tot va ser qüestió d'encertar l'interlocutor i aquest ha estat **Pep Benaiges**, cap de l'oficina de planificació i projectes d'Andorra la Vella qui em va donar la pista respecte a l'edifici de la capital i, gràcies a internet, amb el fill, el també arquitecte **Enrique Delso Cruchaga**, que amablement m'ha cedit la documentació que conserva sobre l'obra andorrana del seu pare. Passem a repassar-la.

enrique m^e delso calavia
ARQUITECTO

¹ M. Baixauli, *Ignot*, Barcelona, 2020.

enrique delso calavia a andorra

APUNT BIOGRÀFIC

El sorià establert a Tudela **Enrique M. Delso Calavia** (1922-2014) era llicenciat en ciències exactes i doctor arquitecte. Va tenir una intensa carrera professional amb multitud de projectes entre Navarra, Aragó, Catalunya, Castella i Lleó, Madrid i Andorra que van ser reconegudes amb premis com el del Col·legi d'Arquitectes d'Aragó, el 1967, per l'edifici residencial del Paseo Ruiseñores núm.14 de Saragossa o la ciutat esportiva Amaya en Pamplona seleccionada per l'olimpíada cultural de Mèxic, 86.

La primera filera de fotografies corresponen a l'edifici aragonès i les dues de sota als de Pamplona (delsoarquitectos.com)

Quan un repassa la trajectòria professional de **Delso Calavia** descobreix una recerca constant per assolir una veu pròpia que, projecte a projecte, esdevingui singular i inclassificable amb peces d'alta arquitectura com les obres andorranes que hem mencionat. A parer nostre, de les millors de la seva producció i que mereixen tot el nostre reconeixement. D'en **Delso Calavia** no trobem referències

enrique delso calavia a andorra

directes a grans arquitectes, ni tan sols, autoreferències sinó un treball, obra a obra, per excel·lir en aquest difícil art. L'arquitecte sorià va estudiar la carrera a la postguerra espanyola en un àmbit culturalment devastat on els corrents avantguardistes prebèl·lics, com els que representava el **GATEPAC**,² van ser desterrats, imposant-se un classicisme sense ànima, fidel reflex de la dictadura franquista. No serà fins ben entrat la dècada dels cinquanta que es reprendrà el fil de la modernitat a través de joves arquitectes com els que s'aplegaren entorn del **Grup R**.³

Fotografia de la 103 promoció de l'Escola d'Arquitectura de Madrid de l'any 1953 (fons Delso Calavia). Van ser 42 estudiants vinguts d'arreu de l'estat veí que marcaran l'arquitectura espanyola del XX. Qui no recorda la **Torre Windson** de Madrid de **Genaro Alas Rodríguez** i **Pedro Casairego H. Vaquero**; la facultat d'Empresarials de la Universitat de Barcelona a la diagonal d'aquesta ciutat de **Rafael García de Castro Peña**; la casa **Carbajal** a Somosaguas, Madrid, de **Francisco Javier Carbajal Ferrer** (premi **Fritz Schumacher** a la millor obra europea) o a **Ernesto Lavernia Ferrando** i **Alfonso Queriezaeta Enriquez** que formen part del catàleg del **DOCOMOMO** pels apartaments **Sucro** a Sueca, València, i el barri de **Sant Antoni** de Madrid respectivament. Encerclat en vermell **Enrique Delso** i a la seva dreta **Pedro A. San Martín Moro**, el darrer arquitecte-conservador de la 7 zona (Andalucía oriental i Murcia) del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts i, a sota d'aquest, amb tratge fosc, el professor **Leopoldo Torres Balbás** impulsor de la corrent conservadora de la restauració a Espanya.

² Acrònim de: Grup de Artistas y Técnicos Españoles para el Progreso de la Arquitectura Contemporánea

³ Format en la Barcelona dels anys cinquanta per: J. A. Coderch, J. M. Sostres, A. de Moragas, J. Pratmasó, F. Barba Corsini, J. Gil, M. Valls, O. Bohigas, J. Martorell i M. Ribas Piera

enrique delso calavia a andorra

Delso Calavia va ser un d'aquests agosarats que voldran continuar el camí del progrés arquitectònic a partir de les experiències racionalistes dels anys de la república però passant pel seu tamís i marcant el seu segell personal. A partir d'aquí aparca la cotilla de la quadrícula per evolucionar cap a una arquitectura de gran plasticitat a través de trencaments, entrants, sortints, inclinacions, potents voladissos i ombres marcades que recorden altres investigacions formals des de l'expressionisme al futurisme passant per l'organicisme d'**Alvar Aalto**. **Delso Calavia** emprà el formigó armat, el ferro, el maó, la pedra, la fusta o el vidre amb diversitat de formats, textures i acabats per dir el que vol dir a través de la construcció perquè sigui ella la que parli, la que comuniqui. Ningú com ell ha tret tant de profit expressiu al llosat que a Andorra, per obligació normativa, ha de rematar els edificis. Mentre molts arquitectes detesten les cobertes inclinades i cerquen d'amagar-les darrere de parapets o reculant-les de les façanes talment com si no existissin, ell fa tot el contrari, la manifesta, la treballa com un exercici de papiroflèxia, per treure-li el millor partit arquitectònic i estètic. Les obres de **Delso Calavia** denoten un gran treball projectual amb elaborades distribucions i expressives volumetries. No es va conformar a cobrir l'expedient de forma ràpida i anodina per respondre a la demanda edilícia del boom demogràfic i urbanístic del segle XX sinó que va voler anar més enllà, va oferir quelcom que no es demanava o no se sabia que es podia demanar. En contra de la dita popular va voler donar: "llebre per gat"⁴, és a dir, donar arquitectura. Aquest esforç queda palès des de l'inici, des dels mateixos plànols, ben delineats, clars i nítids, i carregats d'informació, quelcom que no era habitual en aquella època al nostre país.

⁴ La famosa frase crec que la vaig llegir dita per Oriol Bohigas o per José Antonio Coderch de Sentmenat o pel primer dient que era del segon, però no he pogut trobar la font. També he llegit que la repetia Alejandro de la Sota. En tot cas sembla que és un joc de paraules molt emprat pels arquitectes.

enrique delso calavia a andorra

RECULL D'OBRES

Delso Calavia va obtenir l'autorització del **Consell General** per exercir a Andorra pel decret 483-C del 29 de novembre de 1961. Gràcies al seu fill hem pogut disposar d'informació gràfica de quasi la meitat de la trentena de projectes que va redactar entre 1957 i 1984. Alguns d'ells han desaparegut i d'altres han sofert importants transformacions.

Malauradament queden per exhumar treballs tan interessants com el projecte pel concurs de la Clínica Nostra Senyora de Meritxell, que a més va ser guardonat, o el projecte de patinòdrom, pista de gel i complex hotelier a la Creu del Madriu. En tot cas, el llistat exacte que ens ha tramès **Delso Chuchaga** és el que segueix:

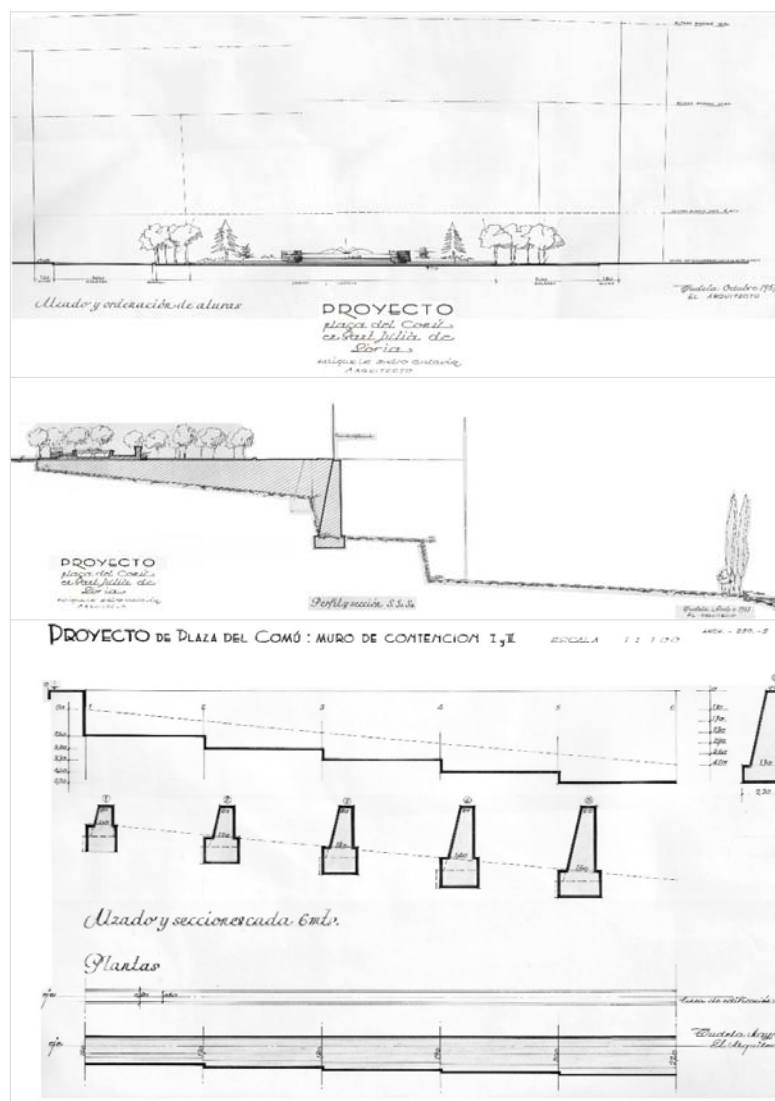
ANY	PROJECTE	UBICACIÓ
1957	Plaça pel Comú de Sant Julià de Lòria	En l'actual edifici del Molí
1957	Urb.Bonaventura Riera	Sant Julià de Lòria
1957	Edifici d'habitatges per Joan Pujal	Sant Julià de Lòria
1957-58	Edifici d'habitatges i oficines Julià Reig	Sant Julià de Lòria
1959-63	Edifici d'habitatges i Seu Cia.Andorrana d'Assegurances	Andorra la Vella
1960	Vila Marta. Urb.El Trillà	Sant Julià de Lòria
1960	Terrassa-bar Hostal Valira	Escaldes-Engordany
1961	Xalet Emili Grau Urb.El Trillà	Sant Julià de Lòria
1961-62	Edifici d'habitatges Josep Pujal	Santa Coloma
1962	Estació de Servei i bar per Julià Reig	Sant Julià de Lòria
1962-63	Edifici d'habitatges i locals per Martí Salvans	Pla de Piolets, Soldeu
1963	Estació de Telecadires per Martí Salvans	Pla de Piolets, Soldeu
1964-75	Plaça Escalier	Andorra la Vella
1964-75	Edifici Torrellardona	Escaldes-Engordany
1964-75	Xalet per Julià Reig	Vall d'Incles, Canillo
1964-75	Edifici d'habitatges pel Sr.Aixàs	Andorra la Vella
1964-75	Magatzem EMO pel Sr.Prat	Andorra la Vella
1964-75	Edifici Hotel Sr.Gras	Andorra la Vella
1975-84	Edifici d'habitatges i locals "Els Pics"	Escaldes-Engordany
1975-84	Ordenació General "Coll de Caldes"	Escaldes-Engordany
1977	Avantprojecte edifici "Les Piràmides"	Escaldes-Engordany
1975-84	Projecte urbanització "Coll de Caldes"	Escaldes-Engordany
1975-84	Projecte edifici comercial "Coll de Caldes"	Escaldes-Engordany
1975-84	Reordenació "Coll de Caldes"	Escaldes-Engordany
1975-84	Patinòdrom, pista de gel i hotel a la Creu del Madriu	Escaldes-Engordany
1986	Concurs Clínica Nostra Senyora de Meritxell	Escaldes-Engordany

enrique delso calavia a andorra

1957. PLAÇA PEL COMÚ DE SANT JULIÀ DE LÒRIA

Un dels primers encàrrecs va ser la urbanització de solar que va deixar l'enderroc del molí del Comú de Sant Julià de Lòria als afores del poble. No tenim constància que el projecte tirés endavant. Posteriorment es va traçar l'avinguda Rocafort i, en aquell indret, es va bastir una piscina i posteriorment l'edifici "el Molí" seu actual del ministeri d'Educació i del Comú de Sant Julià. La plaça, de planta rectangular, estava circumval·lada per un vial resseguit per una filera d'arbres. Una font lleugerament sobre elevada tancava l'espai pel costat de la carretera general per tal de separar-la del bruit del tràfic.

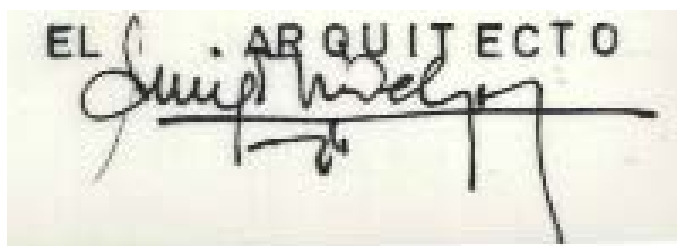

enrique delso calavia a andorra

1957. URBANITZACIÓ BONAVENTURA RIERA

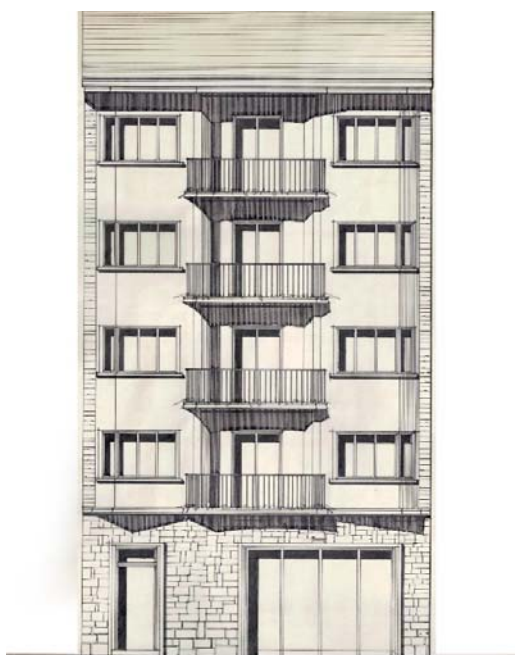
La primera urbanització del poble de Sant Julià de Lòria, i de les primeres de la parròquia, va ser la que va promoure **Bonaventura Riera** a l'inici de la carretera de Certés. Es va planificar un vial d'una sola direcció amb entrada i sortida pel mateix punt tot i que, a la pràctica, desapareixerà la circumval·lació restant només un ramal de doble direcció. En aquesta urbanització bastirà dos xalets: la Villa Marta i el d'en Emili Grau.

enrique delso calavia a andorra

1957. EDIFICI DE VIVENDES JOAN PUJAL A SANT JULIÀ DE LÒRIA

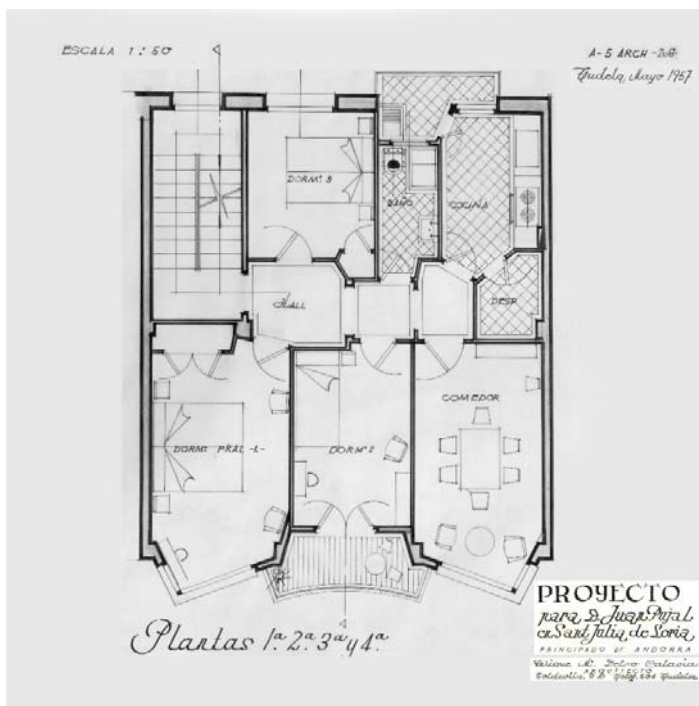

Alzador principal

PROYECTO
para D. Joan Pujal,
de Sant Julià de Lòria,
PRINCIPADO DE ANDORRA.
Valencia 1957. Enrique Delso Calavia
Arquitecto. 1957. 1957. 1957.

Edifici entre mitgeres situat al final de l'avinguda de Canòlich. Presenta una façana simètrica amb un cos volat còncav que sobresurt del pla de façana de granit. La concavitat de la tribuna permet obrir vistes laterals sobre el carrer alhora que el dota d'un gran dinamisme.

Plantas 1ª 2ª 3ª y 4ª

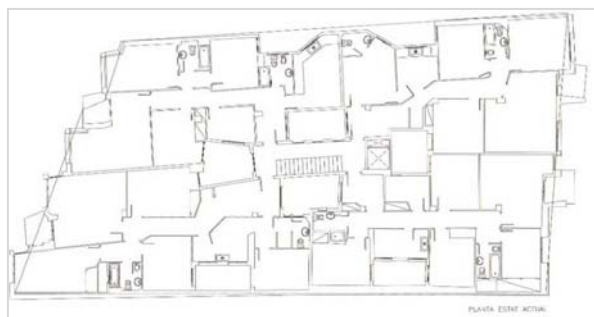
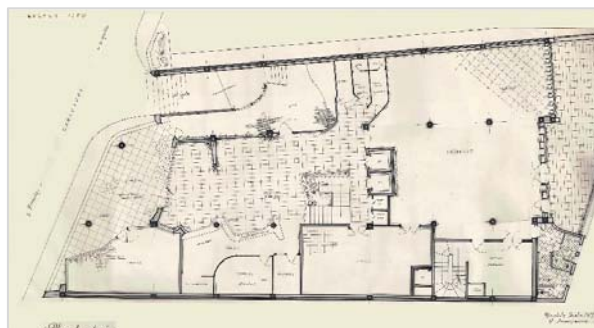
PROYECTO
para D. Joan Pujal,
de Sant Julià de Lòria,
PRINCIPADO DE ANDORRA.
Valencia 1957. Enrique Delso Calavia
Arquitecto. 1957. 1957. 1957.

Plànols del fons Delso Calavia i fotografia d'Enric Dilmé, 2021.

enrique delso calavia a andorra

1958. EDIFICI DE VIVENDES I OFICINES JULIÀ REIG A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Plànols i fotografia en blanc i negre del fons d'Enrique Delso Calavia. Planta tipus aixecat per Engitec i fotografia en color d'Enric Dilmé.

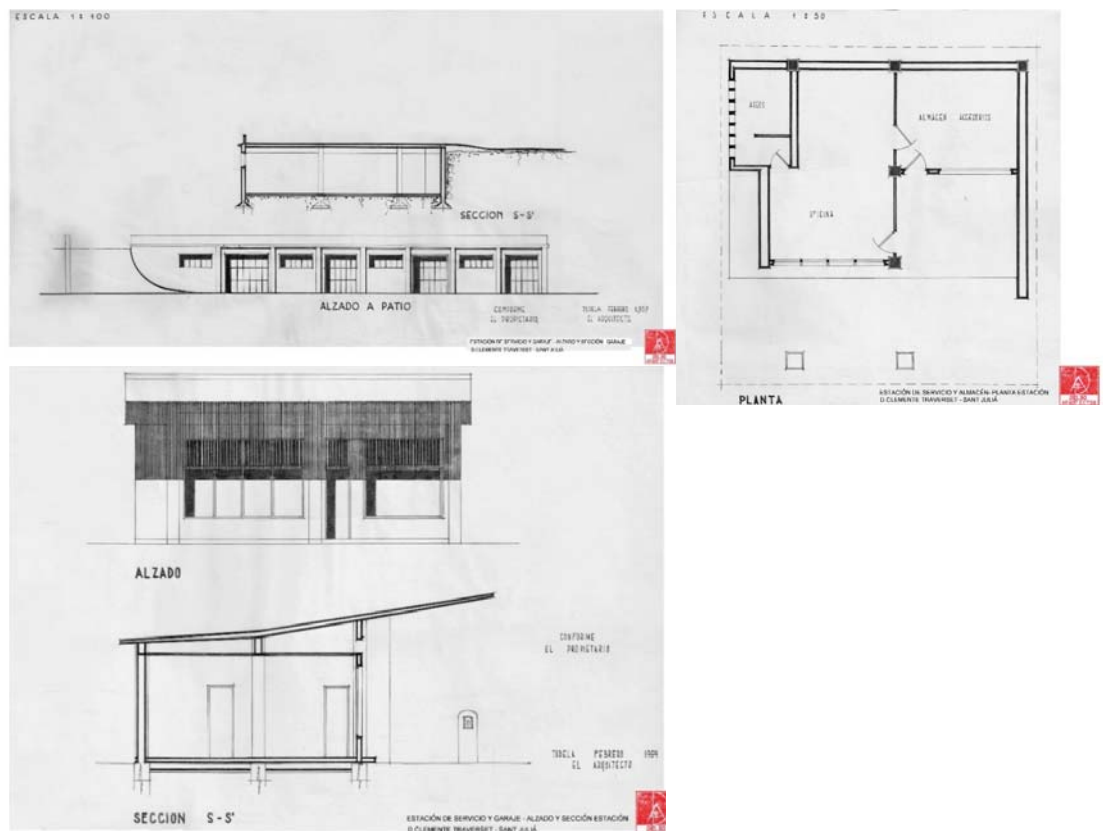
Estem davant d'una de les joies que ens deixa **Delso Calavia**. L'encàrrec no era gens fàcil a causa de la irregularitat del solar, però el repte devia ser un estímulo per a ell, ja que

enrique delso calavia a andorra

ho va resoldre magistralment tant en planta com en alçat. La façana principal es va solucionar en dent de serra entre dos potents voladissos que la delimiten. Aquesta disposició trencada permet obrir vistes obliqües que estiraven la perspectiva més enllà de les panoràmiques frontals d'un carrer de poca amplada. Al joc d'entrants i sortints va afegir una alternança entre lames verticals i horitzontal de gran força estètica. La resolució de la barana com si fos una superfície guexada és una delícia. Tot un exemple d'alta arquitectura.

1959. ESTACIÓ DE SERVEI I GARATGE CLEMENT TRAVESSET A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Una petita estació de servei que es resol amb un senzill volum cúbic rematat amb un ampli voladís que allibera la zona de servei de pilars estructurals.

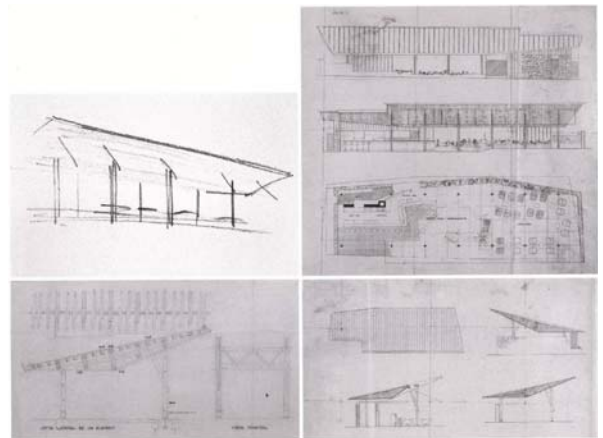

enrique delso calavia a andorra

1959. EDIFICI DE VIVENDES I GALERIES PER JULIÀ REIG A
ANDORRA LA VELLA

En aquest projecte calia resoldre un estens solar en una avinguda Meritxell en expansió. La solució habitual era donar continuïtat al carrer i crear un patí interior per ventilar els habitatges però **Delso Calavia** va optar per un solució original. Disposar dos volums perpendiculars a l'avinguda i crear una galeria pública entre ambdós (avui tancada) que s'obria a vistes i al sol. La testa dels volums es va reculant cap la galeria per guia al turista als baixos comercials. Torna a cercar els vistes obliqües amb els balcons en ziga-zaga i els potents voladissos amb els puntals característics de les seves obres. En la façana alineada a l'avinguda emprar un balcó individual per obertura que recorda el solitari balcó de la **casa Farràs** de **Josep Maria Sostres** construïda poc abans uns quants metres més avall.

La pèrgola de l'**Hostal Valira** acumula dos interessants projectes que no es van arribar a fer. Un de **Josep Maria Sostres** (1955) i un altre de **Delso Calavia**. En aquest cas es tracta d'un cobert amb dos aiguavessos on es marca l'entrada principal amb una vistosa llucana que s'eleva sobre el llosat i es projecta cap a l'exterior.

enrique delso calavia a andorra

1960. XALET VILLA MARTA A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Fotografies en blanc i negre del fons Delso Calavia i fotografia en color d'Enric Dilmé, 2021.

Delso Calavia es fa càrrec de **Villa Marta** amb les obres iniciades. Així i tot, distorsiona la quadrícula de base introduint línies trencades en balcons, tancaments i cobertes que recolza en pilars inclinats. Un exercici de recerca arquitectònica que recorda l'experiment deconstructivista dels anys vint que va ser exhumat amb èxit mediàtic cap als 80 per cent com **Frank Gehry**, **Peter Eisenman**, **Zaha Hadid** o **Rem**

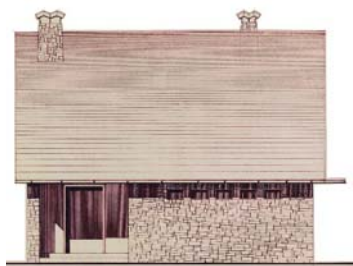

enrique delso calavia a andorra

Koolhaas. És doncs el primer, i quasi l'únic -altre seria el parc central d'Andorra la Vella força anys després- exemple d'introducció de la geometria no-euclidiana a l'arquitectura del nostre país. Devia ser tota una novetat en aquell moment: aquella distorsió, aquell dinamisme.... tot un paradigma d'avantguarda.

1961. XALET EMILI GRAU A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Aquest habitatge parteix d'una planta rectangular de proporcions àuries que es tanca al carrer i s'obre al poble a través un potent llosat a dos aiguavessos. Tres materials superposats disposats en franges horitzontals defineixen els alçats: granit, arrebossat i fusta. El primer marca la planta baixa i els dos següents queden delimitats per les dues arrancades de la coberta asimètrica.

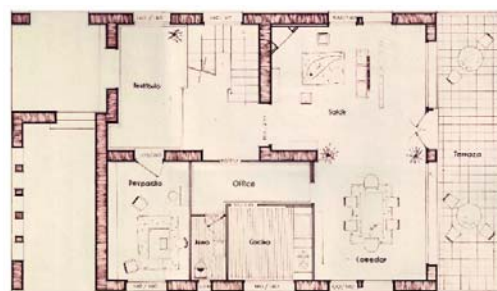

ALZADO A - B

PROYECTO de chalet para E. Grau
1961
E. Delso Calavia
E. Dilmé

ALZADO C - D

PLANTA BAJA

PLANTA 1ª

PROYECTO de chalet para E. Grau
1961
E. Delso Calavia
E. Dilmé

PROYECTO de chalet para E. Grau
1961
E. Delso Calavia
E. Dilmé

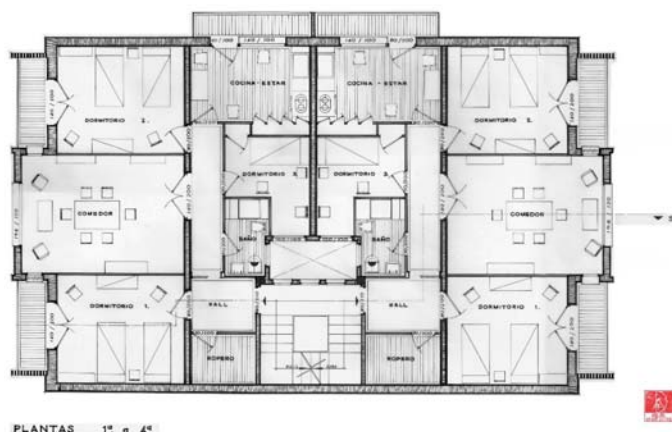

Dibuixos del fons
Delso Calavia i
fotografia d'E. Dilmé,
2021.

enrique delso calavia a andorra

1962. EDIFICI DE VIVENDES PER JOAN PUJAL A SANTA COLOMA,
ANDORRA LA VELLA

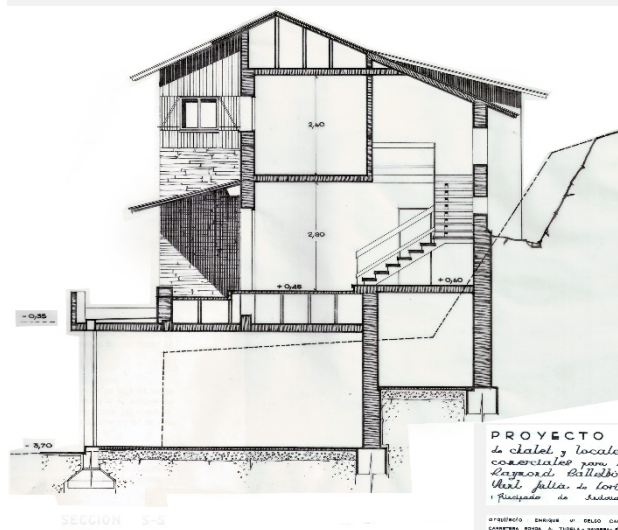
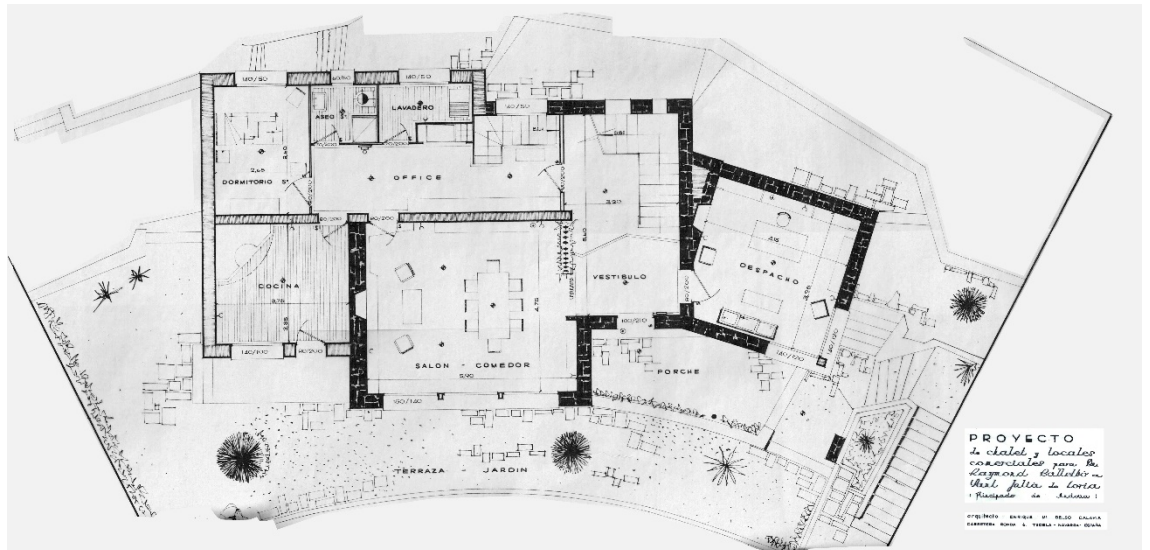
Plànols del fons Delso
Calavia i fotografia
d'Enric Dilmé, 2021.

Edifici d'habitatges que s'obre a tres vents i que s'organitza sobre un eix de simetria que divideix tot l'immoble en dues parts iguals: la que dona a la carretera i la posterior. Les tres façanes també mostren una perfecta simetria. En el cas dels alçats principals la tribuna central es cobreix amb una llucana que recorda al projecte de pèrgola de l'**Hostal Valira**.

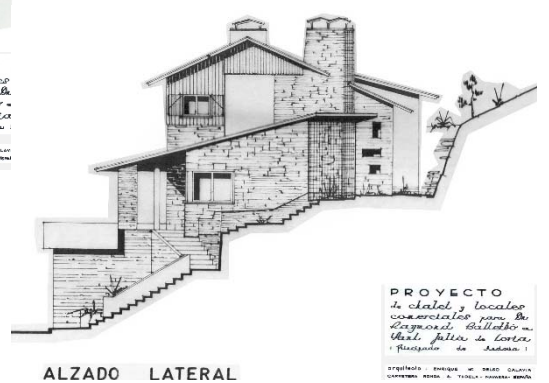
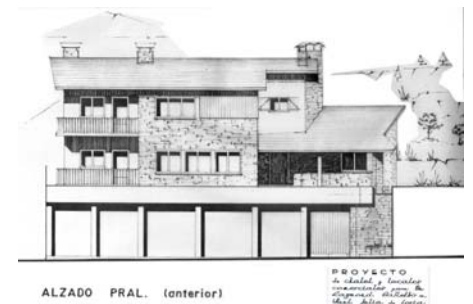

enrique delso calavia a andorra

1962. XALET BALLETBÓ A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Dibuixos del fons Delso Calavia

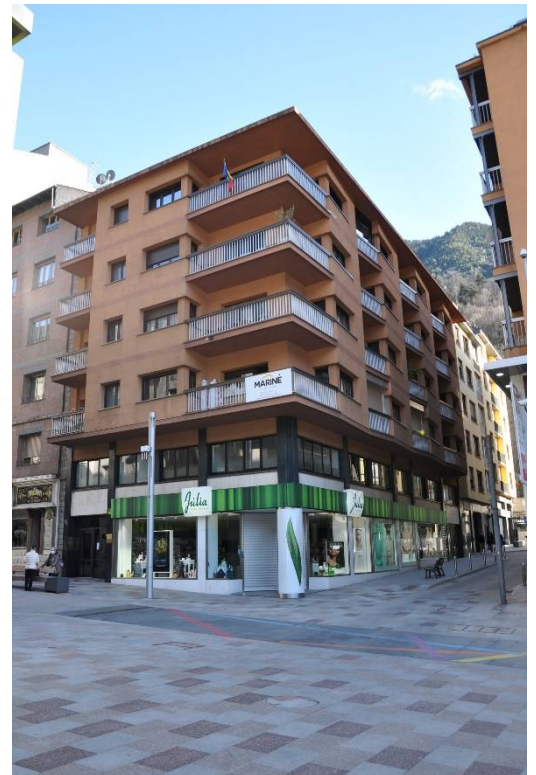
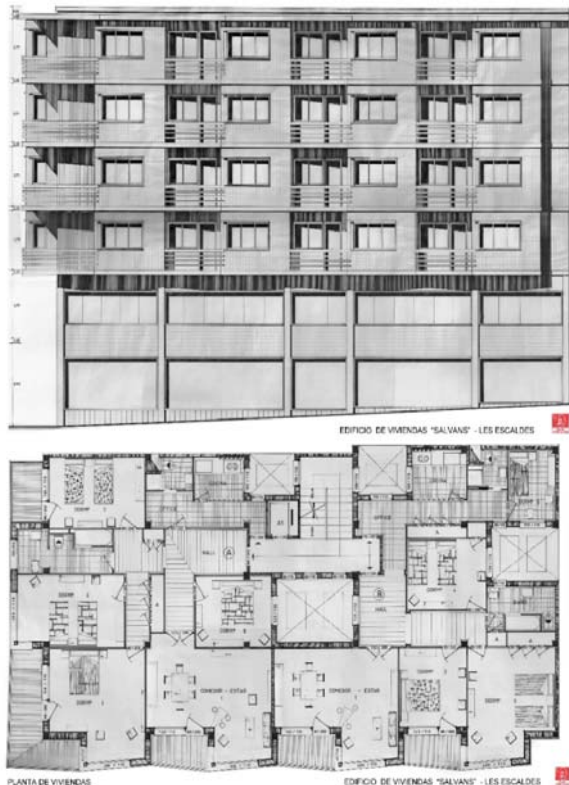

Un habitatge amb tres funcions: llar, despatx i local comercial. Els dos primers usos en situen sobre les botigues que fan de sòcol. Un gir de la planta diferencia l'habitatge de l'oficina.

enrique delso calavia a andorra

1962. EDIFICIS DE VIVENDES I LOCALS MARTÍ SALVANS A
ESCALDES-ENGORDANY

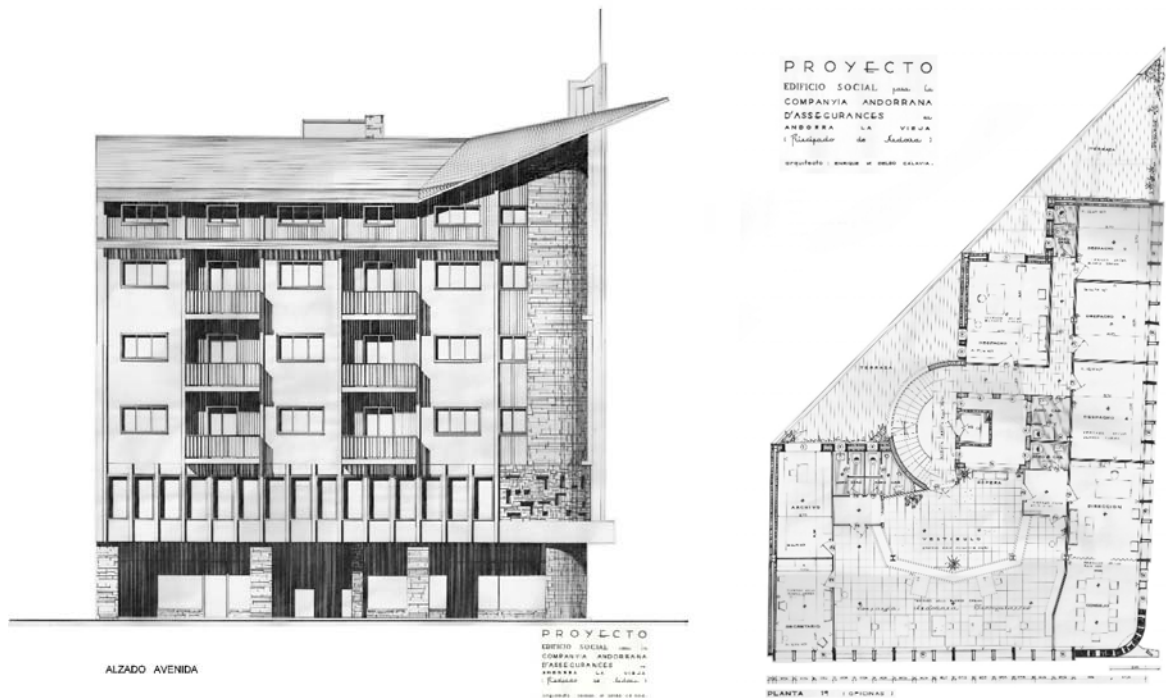
Dibuixos del fons Delso Calavia i fotografia d'Enric Dilmé, 2021.

Edifici d'habitatges on **Delso Calavia** continua fent servir els plecs de la façana lateral per poder obrir vistes en un altre carrer estret. La repetició de buits i plecs, entrants i sortints li confereix un gran moviment al volum.

enrique delso calavia a andorra

1963. EDIFICI DE VIVENDES I OFICINES DE LA COMPANYIA
ANDORRANA D'ASSEGURANCES A ANDORRA LA VELLA

El millor edifici d'**Enrique Delso Calavia** a Andorra. Avantguardista, monumental, ple d'exquisits detalls tant a l'exterior com a l'interior. Al contemplar l'immoble a un li venen imatges expressionistes o futuristes com ara la **Chilehaus** (1923) d'Hamburg de **Fritz Höger** o els dibuixos de d'**Antonio Sant'Elia**. Es tracta d'una obra excepcional que malauradament ha estat alterada en la reforma dels darrers anys.

enrique delso calavia a andorra

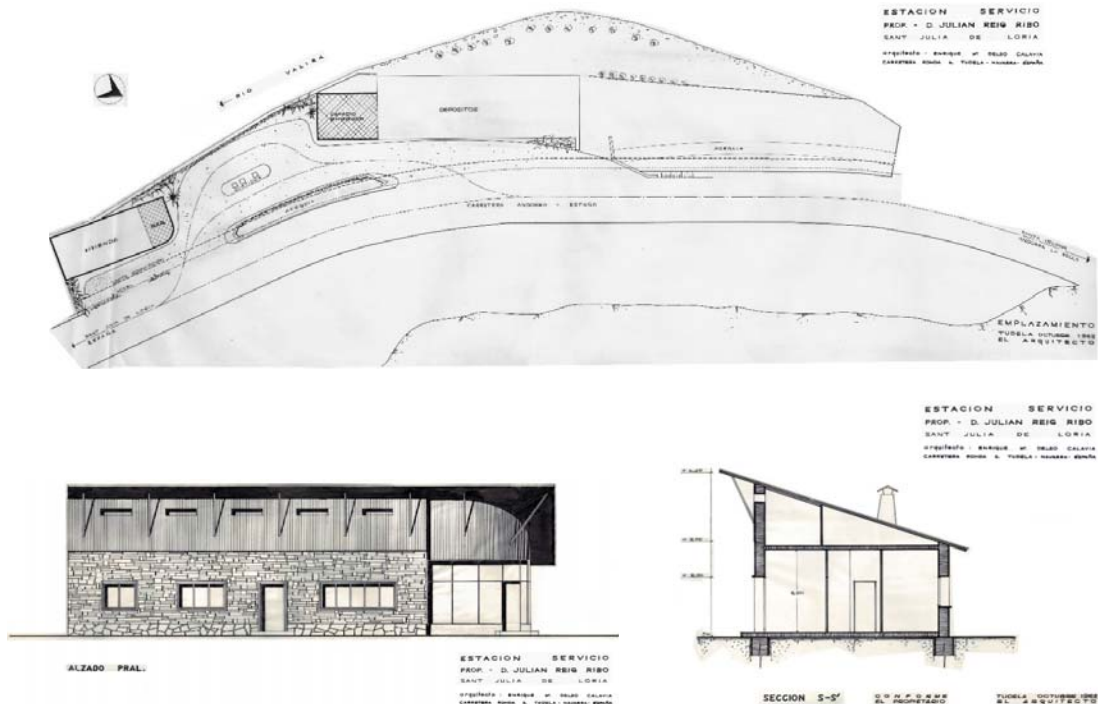

L'edifici presenta una cantonada de granit arrodonida amb una monumental fletxa que aixeca el llosat i el projecta cap endavant amb una imatge que recorda la proa d'un vaixell. La cantonada fa de frontissa d'una composició que es repeteix en les dues façanes. La superposició d'usos (oficines, habitatges i àtics) en tres franges és perfectament visible en la composició i en els diferents acabats. Simplement brillant.

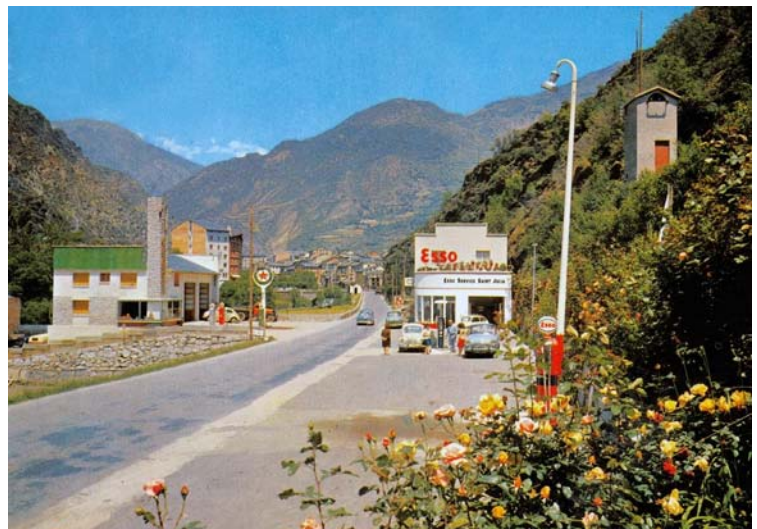

enrique delso calavia a andorra

1963. ESTACIÓ DE SERVEI I BAR PER JULIÀ REIG A SANT JULIÀ DE LÒRIA

Plànols del fons
Delso Calavia i
postal cedida per
l'Arxiu Històric
del Comú de Sant
Julià.

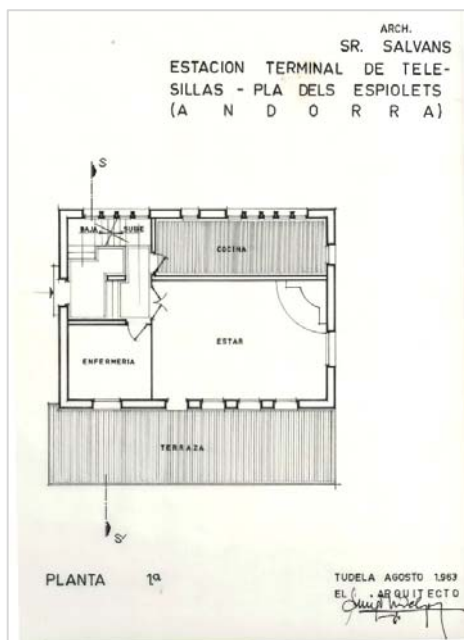
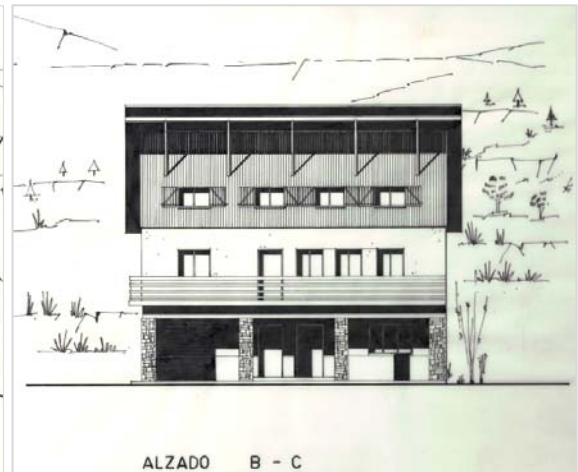
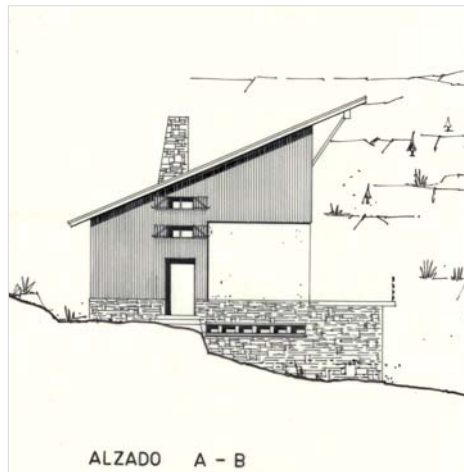

Edifici de servei on continuem veient la importància de la coberta i de la cantonada en l'obra de l'arquitecte. En la postal també es pot apreciar, a l'esquerra de l'estació de "servei del Travesset" amb aquella magnífica agulla que s'ha perdut.

enrique delso calavia a andorra

1963. ESTACIÓ DE TELECADIRES AL PLÀ DELS PIOLETS, EL TARTER,
SOLDEU, CANILLO

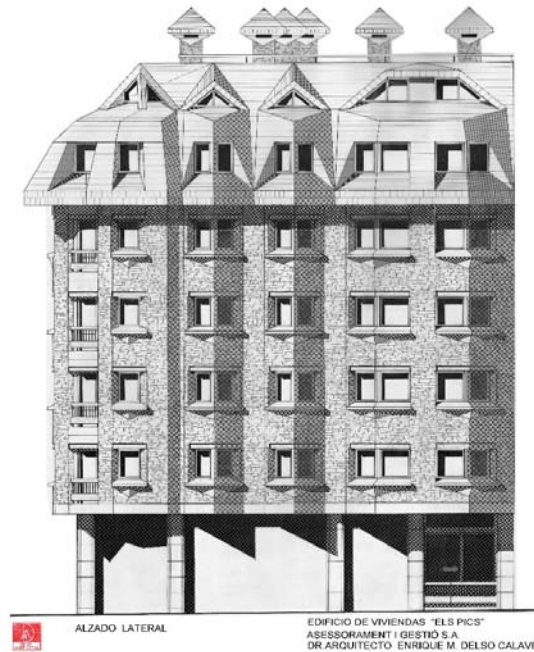

Un volum senzill i cúbic cobert amb un llosat d'una sola vessant que es projecta cap a la vall.

enrique delso calavia a andorra

1975. EDIFICI DE VIVENDES I LOCALS "ELS PICS" A ANDORRA LA VELLA

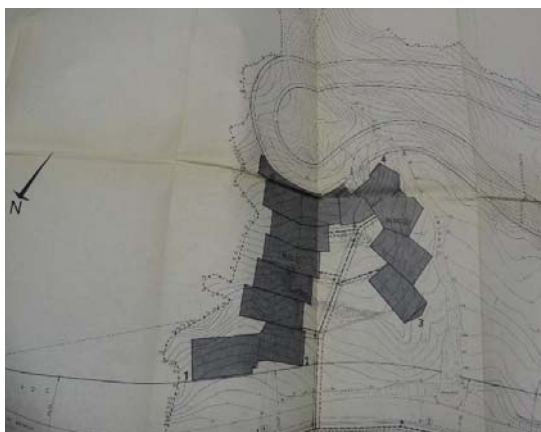

Edifici d'habitatges de planta rectangular i en cantonada on l'arquitecte cerca la continuïtat entre les dues façanes sense remarcar, com en altres vegades, la cantonada. Es passa d'un pla estriat en l'alçat allargassat als plects de la façana estreta. Aquest joc de relleus es repeteix volumètricament en les mansardes de la coberta. Els empiis es resolen amb tetraedres que demostren la voluntat de dissenyar fins al darrer detall de l'arquitecte. S'empra per primera vegada el revestiment de pedra de petit format.

enrique delso calavia a andorra

1978. PROJECTE DE VIVENDES I LOCALS COMERCIALS "COLL DE CALDES" A ESCALDES-ENGORDANY

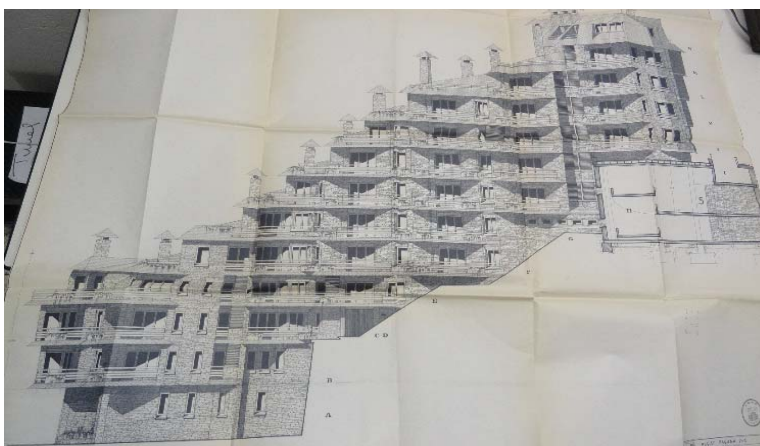

Fotografies del fons **Delso Calavia** i plànols del Ministeri d'Ordenament Territorial.

enrique delso calavia a andorra

Es tracta d'un conjunt que s'estén pel vessant de la muntanya de forma esglaonada. S'empra de nou el revestiment de pedra de petit format i la pissarra. La successió de balcons cantoners i planta triangular, tornen a dotar a l'edificació d'una expressivitat i dinamisme marca de la casa.

En una fase posterior es farà un edifici comercial just al costat del complex residencial també esglaonat en la mateixa línia que el conjunt d'habitatges.